

Олег Полянський

ПОЛКОВНИК ПЕТР БОЛБОЧАН В УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 ГГ.

Рассматривается жизненный путь, деятельность и причины трагической смерти полковника-государственника Петра Болбочана. Его военная деятельность в армии УНР проанализирована в контексте украинской революции 1917–1921 гг., в частности показаны взаимоотношения военачальника с лидерами УЦР и Директории В. Винниченком и С. Петлюрой.

Ключевые слова: УНР, украинская революция, П. Болбочан, С. Петлюра, В. Винниченко.

Oleh Polianskyi

COLONEL PETRO BOLBOCHAN IN THE UKRAINIAN REVOLUTION 1917–1921

Discusses the life, activities and causes the tragic death of the Ukrainian statesman Colonel Petro Bolbochan. In the context of the Ukrainian revolution of 1917–1921 analyzed a military activity Petro Bolbochan in the Ukrainian Peoples' Republic Army. In particular, shows the relationship between the Petro Bolbochan to the UPR Directory leaders of V. Vynnychenko, S. Petliura.

Key words: UNR, Ukrainian revolution, Petro Bolbochan, Symon Petliura, Volodymyr Vynnychenko.

УДК 32.019.52(477.83/.86) «1918»

Ганна-Меланія Тичка

МІСІЯ АНРІ ВІЛЛЕМА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (ЛИСТОПАД-ГРУДЕНЬ 1918 Р.)

Ця стаття вперше в українській історіографії аналізує діяльність французького поручника Анрі Віллема у Східній Галичині в листопаді-грудня 1918 р. Висвітлюються результати досліджень його біографії, проведених автором статті у французьких та польських архівах. Стаття покликана роз'яснити неточності, пов'язані з особою А. Віллема та обставинами його візиту до Львова, а також внести в науковий обіг нові факти, пов'язані із життям та діяльністю цього французького офіцера.

Ключові слова: поручник Анрі Віллем, Львів, Тернопіль, Ясси, французька військова місія.

З історичної точки зору особа Анрі Віллема є надзвичайно цікавою. Він став, фактично, першим французьким офіцером, котрий із офіційною місією перебував на території відродженої Польської держави і докладав зусиль для розв'язання українсько-польського конфлікту в Східній Галичині.

А. Віллем прибув до Львова тоді, коли українсько-польські бої тривали ще в межах міста. Через декілька днів йому довелося спостерігати за витісненням українських підрозділів з міста. Повертаючись до Ясс, після завершення своєї місії, А. Віллем був затриманий українськими військовими і перебував під арештом у Тернополі впродовж декількох тижнів. Ходили навіть чутки, що українська влада віддала наказ розстріляти іноземного делегата.

Така незвична «одіссея» французького офіцера в охопленій війною Галичині, безумовно, вартує окремого вивчення, вкрай актуального у контексті сучасних тенденцій до мікроісторичних та просопографічних досліджень. До того ж, ґрунтовне дослідження цієї проблеми може пролити світло на ставлення окремих французьких політиків та військових до українсько-польського конфлікту в Східній Галичині. Досі на заваді йому була відсутність джерел.

У листопаді-грудні 1918 р. як Українська, так і Польська держави перебували на етапі свого становлення, державне діловодство на той час ще не було налагодженим, до того ж тривала війна, тому значна частина документів з цього періоду не збереглася. Те, що все ж таки дійшло до наших днів, є дуже фрагментарне і розкидане у різних закордонних архівах. Крім того, А. Віллем відіграв всього лиш епізодичну роль в українсько-польському конфлікті, тому він рідко фігурує у спогадах сучасників, та й свідчення, які у них зафіксовані, дуже часто є суперечливими. Мабуть, саме тому наукові праці, які все ж таки згадують про діяльність цього французького офіцера, говорять про нього дуже побіжно, описуючи лише його участь в українсько-польських перемовинах 20 листопада 1918 р. та й то всього декількома реченнями [2; 4].

Нам вдалося детально дослідити французькі та польські архіви, віднайти унікальні документи, які проливають світло на життя та діяльність А. Віллема до, під час та після його місії у Східній Галичині. Внесення цих ново віднайдених фактів у науковий обіг і є метою цієї статті.

Розпочнемо з найголовнішого: імені та військового звання французького офіцера. Як не парадоксально, уже на цьому етапі виникають серйозні розбіжності не лише між окремими

дослідженнями, а й між різними джерелами. Так, у більшості документів А. Віллема називають «лейтенантом» (по-французьки «lieutenant»). Польською мовою його військове звання перекладалося як «поручник» («porucznik»). В українській мові вживаються обидва варіанти: «лейтенант» і «поручник». Крім того, у деяких документах цей офіцер згаданий у ранзі капітана [13], підполковника [10] і навіть полковника [15]. Багато польських мемуаристів називають А. Віллема просто «паном», мабуть, для того, щоб оминати цю складну плутанину військових звань.

У архівах Історичної служби Міністерства оборони Франції нам вдалося відшукати особову картку, заведену на А. Віллема з початком 1918 р., із нагоди його переходу на службу до французької військової місії у Києві [25]. У цьому документі, заповненому і підписаному власноручно А. Віллемом, чітко вказано його звання, – лейтенант – присвоєне йому 22 вересня 1914 р.

Тепер перейдімо до імені та прізвища нашого героя. Більшість закордонних дослідників називають його Henry Villaine. Таке написання трапляється також у багатьох джерелах. Хоча, у документах часом можна знайти варіанти Villaine (Війом) [14] і de Villaine (де Вілен) [10].

Однак, як не дивно, правильне написання імені цього французького офіцера виглядає ось так: Henry Willaime [25]. Причина помилки очевидна: для французької мови буква «W» не властива. Французи вживають цю букву в дуже незначній кількості слів, переважно іноземного походження, як-от «вагон» чи «week-end». У зв'язку з цим, можемо припустити, що предки А. Віллема також були іноземцями. Вимова букв «V» та «W» ідентична, тож відрізнити ці літери на слух неможливо. Таким чином, якщо ви не тримаєте у руках посвідчення особи поручника А. Віллема, то, скоріше за все, маючи хоча б мінімальне уявлення про тенденції французької орфографії, на слух запишете його прізвище як «Villaine». А якщо недочуєте, то можете записати, як «Villaine» чи «Villaine». Скоріше, саме так і ставалося у більшості випадків.

Ті, хто особисто знали А. Віллема, писали його прізвище правильно. До таких належав, зокрема, польський дипломат Міхал Сокольницький. Деякі його листи опубліковані нещодавно у збірнику документів «Polskie dokumenty dyplomatyczne listopad-grudzień 1918» [16, с. 133]. Там згадуваний нами французький офіцер завжди фігурує як «rap Willaime». Але у спогадах М. Сокольницького, опублікованих у 1976 р. у Лондоні в часописі «Niepodległość», бачимо уже звичну помилку: «Villaine» [34, с. 32]. Приписувати її автору спогадів немає сенсу. Очевидно, свою лепту вніс редактор журналу, вирішивши, що М. Сокольницький помилився, і його необхідно виправити.

В особовій картці, про яку згадували, зафіксований ще один цікавий випадок. Писар французької військової місії у Києві, вочевидь, хотів порахувати, чи вистачить йому незаповнених бланків особових карток для нових членів місії, переведених із Москви до Києва. Для цього він понадписував олівцем імена цих осіб на порожніх бланках. Здійснивши, таким чином, облік, цей писар роздав бланки відповідним особам. А. Віллем, отримавши свій формуляр, побачив на ньому такий напис: «M. Villaine (action economique)». Ясна річ, писар іще не знав, як правильно писати прізвище нового члена місії. Тож, узявши синю ручку, А. Віллем виправив букву «V» на «W» і цією ж ручкою заповнив решту бланку, після чого поставив внизу свій підпис.

Вочевидь, цей француз усе своє життя був змушений пояснювати іншим, що його прізвище починається з букви «W», а не «V» і виправляти чужі помилки. І, як ми уже переконалися, це прокляття не покинуло його навіть після смерті.

Тут варто додати ще декілька слів про вимову прізвища «Willaime». Згідно із правилами французької фонетики, його потрібно було б читати, скоріше, як Вієм, а не як Віллем. Однак, перше, вимова французьких прізвищ здебільшого не підпорядкована жодним фонетичним принципам і залежить від мовних особливостей регіону, з якого це прізвище походить, тобто ми ніколи не довідаємося, як насправді вимовляв своє прізвище цей офіцер. По-друге, в українській історіографії уже усталився варіант «Віллем», тож його і будемо дотримуватися.

З особової карточки А. Віллема можемо почерпнути також іншу корисну інформацію. Зокрема, там вказана дата його народження: 7 вересня 1887 р. Таким чином, на час приїзду до Львова йому виповнився 31 рік. У цивільному житті А. Віллем був хіміком. Цю професію він здобув, закінчивши Центральну школу мистецтв та ремесел, дуже поважний паризький вищий навчальний заклад з політехнічним ухилом. Сам він, скоріше всього, також проживав у Парижі. В особовій картці вказана контактна особа, з якою необхідно зв'язатися у випадку поранення чи смерті офіцера. Нею була мадам Віллем, що проживала у Парижі за адресою вул. Léonce-Reynaud, № 9. Оскільки далі у карточці зазначено, що А. Віллем неодружений, то мадам Віллем могла бути лише його матір'ю і цілком можливо, що вони проживали разом.

Трохи менше, ніж через рік, у листопаді 1918 р. М. Сокольницький написав свої спогади про подорож до Ясс. Там він називав А. Віллема «люблячим чоловіком польської жінки» [34, с. 32]. На жаль, не знаємо, як звали дружину французького поручника, але можемо відповідально стверджувати, що він одружився саме у 1918 р., перебуваючи у Києві.

У французькій армії А. Віллем служив артилеристом. 2 листопада 1914 р. осколком снаряду його поранило у голову та ноги, але після лікування він повернувся до військової служби, в рамках якої у липні 1916 р. був скерований до Росії [25]. Тут він увійшов до складу інструкторського підрозділу важкої артилерії, який дислокувався у Москві [26]. Про подробиці його служби у Росії нам нічого не відомо, але станом на початок 1918 р. А. Віллем уже був нагороджений орденом Св. Анни третього ступеня «з мечами і бантом» [25]. Цей додаток (мечі і банти) чітко вказує на те, що орден отриманий за військові, а не цивільні заслуги. Щоправда, за які саме, у особовій картці не вказано. Відомо також, що А. Віллем, за час свого перебування у Росії, вивчив російську мову [23], і ця обставина, без перебільшення, вирішила його подальшу долю.

Справа в тому, що після більшовицького перевороту, взимку 1918 р. підрозділ важкої артилерії, у якому служив цей офіцер, повинен був від'їхати до Франції [26]. Після приходу до влади більшовиків, посилювалися антивоєнні настрої у російській армії. Якщо додати до цього солдатське самоврядування, відверту зневагу до офіцерів, а також нехоть до представників Антанти, яка, як твердили більшовики, розпочала «імперіалістичну війну», то стає зрозуміло, що французькі інструктори-артилеристи уже не мали шансів чогось навчити озлоблену російську армію. Їм потрібно було втікати, щоб не наразитися на її гнів.

Однак, А. Віллема не відправили до Франції разом з усіма, можливо, саме тому, що він знав російську мову і цим міг принести ще багато користі. Його скерували до Києва, у французьку військову місію під командуванням генерала Жоржа Табуї [26].

Київська місія була одним із підрозділів французької військової місії у Росії. Однак, від 19 грудня 1917 р. (1 січня 1918 р. за старим стилем) її, як і цілий ряд інших підрозділів з території сучасної України, підпорядкували французькій військовій місії у Румунії [21]. Причина такого кроку французького командування пояснюється доволі просто. Справа в тому, що керівництво французької військової місії у Росії, яку очолював генерал Анрі Ніссель, перебувало у Петрограді. Внаслідок приходу до влади більшовиків становище у столиці та й у Росії загалом, було дуже непевним. Крім того, німецькі війська активізували військові дії у Прибалтиці, прагнучи якнайближче підібратися до Фінської затоки і завдати вирішального удару по Петрограду [5]. Більшість іноземних представників у місті «сиділи на валізах». За таких обставин французьке командування намагалося зменшити кількість підрозділів, що перебували у підпорядкуванні А. Нісселя, щоб на випадок термінової евакуації керівництва місії із Петрограду ці підрозділи не залишилися покинутими напризволяще.

І так, А. Віллем опинився у Києві. Там він увійшов до складу економічного бюро французької військової місії [24]. Мешкав на вул. Миколаївській (тепер вул. архітектора Городецького) під № 10 [22]. До приходу радянської влади там знаходився прибутковий будинок, тобто здавалися в оренду квартири.

Перебуваючи у Києві, французька військова місія намагалася налагодити контакт із Центральною Радою. Однак, після підписання Брест-Литовського мирного договору, французькі представники були відкликані із Києва, і 21–21 лютого 1918 р. французька військова місія майже у повному складі покинула місто. А. Віллем був серед тих, кого залишили у Києві. Він, як зазначалося в одному із наказів по місії, мав бути залучений до роботи у французькому консульстві [27].

Саме у Києві 2 листопада 1918 р. М. Сокольницький застав А. Віллема і разом з ним через Одесу та Кишинів поїхав до Ясс [34, с. 28]. До речі, зі спогадів того ж М. Сокольницького випливає, що Польська військова організація тісно співпрацювала із цим французьким офіцером, «ось уже два місяці», надсилаючи йому «усю військово-політичну інформацію» [34, с. 36].

У Яссах наприкінці 1918 р. знаходилося французьке посольство у Румунії, яке очолював граф Шарль де Сен-Олер. З географічного погляду воно було найближчою до Львова французькою амбасадом, тож саме туди відправився М. Сокольницький з метою домогтися відправлення до Галичини французької місії.

Однак, керівництво посольства побоювалися на власний розсуд відправляти місію до Польщі. Справа в тому, що у листопаді 1918 р. у Польщі, з точки зору Антанти, встановилося двовладдя. З одного боку, у Парижі діяв Польський національний комітет під проводом Романа Дмовського, визнаний Антантою польським урядом. З іншого – реальна влада у Варшаві перейшла до Юзефа Пілсудського. Поставало питання, як будувати відносини із варшавським урядом: входити з ним у контакт чи ні. Французькі представники у Яссах не знали, яку позицію у цьому питанні займає французький уряд чи, принаймні, головнокомандувач армії Сходу, генерал Луї Франше д'Еспре. На те, щоб уточнити їхню позицію, і, можливо, отримати дозвіл на відправлення до Польщі якоїсь серйозної великої місії, могло піти більше тижня [34, с. 41–42], а часу катастрофічно бракувало. Саме тому М. Сокольницький погодився на відправлення до Львова напівофіційної, інформаційної місії, на яку ніхто, окрім А. Віллема, не погодився поїхати. Довелося задовольнитися і цим [34, с. 41].

У інструкції, яку А. Віллем отримав від керівництва посольства в Яссах, йшлося про те, що його місія має на меті: 1) в'яснити ставлення галицької інтелігенції до українсько-польського конфлікту; 2) повідомити галичанам позицію яського посольства у цьому питанні; 3) після повернення до Ясс скласти звіт про становище у Східній Галичині. Крім того, як згадував М. Сокольніцький, А. Віллему чітко пояснили, що він не має права втручатися у хід подій чи висловлювати власну позицію [34, с. 43].

Після підготовки усієї необхідної документації, А. Віллем і М. Сокольніцький провели ще два додаткові дні у запеклій боротьбі за автомобіль, потрібний їм для поїздки до Львова. Вочевидь, у посольстві просто бракувало машин, тож для того, щоб отримати необхідний транспорт, довелося звернутися безпосередньо до Ш. Сен-Олера [34, с. 43].

Отримавши машину, М. Сокольніцький, А. Віллем та їхній румунський водій 15 листопада об 11 год. ранку вирушили через Чернівці та Снятин до Львова [34, с. 43]. Забігаючи вперед, скажемо що А. Віллем мав намір повертатися назад тією самою дорогою. Він чітко підкреслював це у одному зі своїх листів [7, арк. 5]. У цьому ж самому листі ним названо ще декілька населених пунктів, через які пролягав його маршрут. Це була Бібрка і Давидів. На сьогоднішній день, сто років після описуваних нами подій, найкоротший шлях із Ясс до Львова пролягає через ті ж самі населені пункти: Чернівці, Снятин, Бібрку і Давидів. Протяжність маршруту – 490 км [1]. У листопаді 1918 р. А. Віллем подолав цей шлях за 4 дні. За теоретичними підрахунками, на сьогоднішній день дорога зайняла б лише 10 год.

18 листопада французький представник прибув до Львова [3]. Він провів у місті не повних 10 днів. Як потім стверджував, його машина покинула місто зранку 29 листопада [7, арк. 4]. Діяльність А. Віллема у Львові задокументована у багатьох джерелах, тож можна відтворити її хронологію:

19 листопада А. Віллем узяв участь у переговорах між українськими та польськими делегатами у будинку торгово-промислової палати (нині просп. Т. Шевченка, 17–19) [6]. 20 листопада відбувся наступний раунд переговорів, на цей раз у Народному домі. Там А. Віллем також був присутній [3]. 22 листопада у торгово-промисловій палаті відбулося зібрання польської громадськості м. Львова. А. Віллем виголосив промову і попросив польську інтелігенцію надати йому меморіали про події у Галичині [12, с. 404]. 25 листопада, згідно зі спогадами генерала Болеслава Рої, А. Віллем підготував документ під назвою «Декілька зауважень про сучасні події від безстороннього спостерігача». Однак, віднайти оригінал цього документу нам не вдалося [17, с. 226–227]. 29 листопада А. Віллем покинув Львів, перетнувши лінію фронту в Давидові [7 арк. 4 зв]. Крім А. Віллема та його водія у машині перебував також Фердинанд Едон. За свідченням А. Віллема, останній був бельгійським підданним, заарештованим 23 травня 1918 р. австрійською владою в Одесі. У його паспорті зазначалося, що він планує здійснити подорож до Ясс і назад до Львова [7, арк. 5 зв.].

Можемо припускати, що насправді А. Віллем планував відправитися до Ясс на декілька днів раніше. 29 листопада М. Сокольніцький у листі до Ю. Пілсудського стверджував, що напередодні, тобто 28 листопада, А. Віллем уже мав передати в Яссах до рук французького представника важливий дипломатичний лист [16, с. 133]. Нескладно порахувати, що для того, аби опинитися у Яссах 28 листопада, необхідно було покинути Львів 24 листопада. Що саме затримало французького делегата у Галичині аж на 5 днів нам, на жаль, невідомо.

Отож, 29 листопада 1918 р. о 14.00 год. А. Віллем отримав перепустку на подальшу подорож від української військової команди у Бібрці [9]. Однак, незабаром його затримали. Де саме це сталося, точно невідомо, однак у своєму листі А. Віллем згадував про те, що його етапували з Ходорова до Бережан [7, арк. 4]. Можливо, він, повертаючись до Ясс, їхав не через Рогатин, а через Ходорів, і саме там його і затримали. Із Бережан А. Віллема етапували до Тернополя, де він перебував під наглядом української військової команди впродовж декількох тижнів.

10 грудня 1918 р. військовий комендант Тернополя написав листа до французького посольства у Яссах, в якому пояснив причини утримання поручника А. Віллема під вартою [8 арк. 6–6 зв.]. Як виявилось, формальною причиною для затримання стало те, що номер машини, на якій він їхав зі Львова до Ясс, не співпадав із номером машини, вказаним у його паспорті. У цій ситуації, насправді, немає нічого дивного. Якщо згадаємо, який безлад творився у гаражах французької місії у Яссах, як А. Віллем та М. Сокольніцький впродовж двох днів боролися за отримання хоча б якоїсь машини, то стає очевидним, що в їхніх документах, які на цей час уже були готові, міг бути вказаний зовсім інший номер машини, аніж той, з яким вони реально поїхали.

Однак, як стверджував військовий комендант Тернополя, подальше вивчення справи лише посилювало сумніви українських військових. Вони припустили, що особа, яка видає себе за французького офіцера, насправді не може бути представником Антанти, адже своїми діями демонструє підозрілу прихильність до польської сторони конфлікту. Зокрема, А. Віллем, перебуваючи у Львові, негативно висловлювався про ЗУНР, стверджував, що українського народу

не існує, публічно називав американського президента Вудро Вільсона божевільним, а після здобуття Львова польськими військами виголошував на вулицях міста антиукраїнські промови [8, арк. 6].

Зважаючи на це, українська влада прийняла рішення затримати його самого та його супроводжуючих до остаточного з'ясування обставин.

Образ А. Віллема, описаний у цьому документі, є вкрай негативним. Його звинувачують у однобокості, зневазі до права народів на самовизначення і навіть висловлюють припущення, що він може бути самозванцем. Можна припустити що таке ставлення до французького делегата було досить поширеним серед представників української інтелігенції, яким доводилося із ним контактувати під час його перебування у Львові.

Не важко здогадатися, що польська преса та офіційні документи, навпаки, вихваляли глибоку симпатію А. Віллема до Польської держави. Польська громадськість Львова, втомлена тривалими боями на вулицях міста, чекала, що всемогутня Антанта нарешті пришле якогось супергероя, який переважить терези цього конфлікту на користь Польщі. Оскільки суспільний запит на такого супергероя уже був сформований, державна пропаганда застосувала його до того, хто був «під руками» – до А. Віллема.

У середині грудня 1918 р. до Львова прибули два британські офіцери, які повідомили, що А. Віллем так і не з'явився у Яссах, і що вони приїхали його шукати [2]. Про це написали у газетах, і незабаром хтось розповсюдив чутку, що українська влада розстріляла А. Віллема. Чутка була поширена пресою [14], набула значного резонансу і дійшла навіть до Парижа. 21 грудня на засіданні Польського національного комітету в Парижі Р. Дмовський порушив питання про те, як можна використати факт розстрілу французького офіцера для дипломатичної боротьби проти українців [16, с. 316]. 22 грудня Ю. Галлер надіслав листа французькому прем'єр-міністру, із співчуттям з приводу смерті «lieutenant-colonel de Villaine» («підполковника де Вілена») у Львові «від рук німецьких варварів» [10].

Таким був офіційний образ А. Віллема, створений польською пресою та пропагандою. Насправді ж, якщо почитати спогади тих поляків, які особисто спілкувалися з ним, то стає зрозуміло, що цей офіційний образ насправді був дуже ідеалізований. Більшість мемуаристів, яким у листопаді 1918 р. доводилося контактувати з А. Віллемом, залишили про нього вкрай негативні спогади. Так, Людвік де Ляво, один із членів Польської військової організації, який особисто брав участь у боях за Львів, роздратовано згадував, що «роль цього солдата викликала багато безладдя, тим більше, що вона не виникала із розуміння львівської ситуації» [11].

Генерал Болеслав Роя писав, що «одностороння запопадливість Віллема виключно на користь українців не була мені у деяких випадках достатньо зрозумілою. Особисті уявлення і уявлення, які він висловлював у присутності українських представників, здавалося мені у деяких випадках односторонніми, попри мою готовність до мирного вирішення конфлікту» [17, с. 226]. Далі Б. Роя наводить досить обширний документ, начебто створений А. Віллемом 25 листопада, в якому в досить проукраїнському аспекті поданий аналіз українсько-польського конфлікту за Східну Галичину. Зважаючи на це, генерал Б. Роя був змушений «відмовитись від пропонуваної йому п. Віллемом допомоги у переговорах з українцями» [17, с. 228].

Польський політик Станіслав Гломбінський пішов у своїх припущеннях ще далше, стверджуючи, що А. Віллем є «якоюсь підозрілою особистістю, розмовляє добре по-польськи і по-російськи, мабуть польський жид або українець. Цей чоловік виявився потім ворогом поляків, перебував в обозі українців і, напевно, шпигував на їхню користь» [12, с. 405].

Таким чином, склалася дуже цікава ситуація: за час свого десятиденного перебування у Львові А. Віллем домігся, фактично, лише того, що викликав стійку антипатію до себе в обох сторін конфлікту. Оскільки цей французький офіцер не виправдав ні українських, ні польських надій, то з'явилися сумніви в тому, що він дійсно може бути представником Антанти, на допомогу якої покладалося стільки надій.

Причину цього феномену описав у своїх спогадах М. Сокольницький, який досить довго спілкувався з цим французьким офіцером і зміг його добре вивчити. Він, зокрема, стверджував, що в А. Віллема «немає ненависті до Польщі, є, безсумнівно, навіть трохи доброзичливості та симпатії, але, крім цього, також справжня французька байдужість, зверхнє ставлення до цієї одної з багатьох чужих справ, справжніх «affaires étrangères» [...]. У нього вирвалося гордове твердження про українців і поляків, які думають собі, що вони мають право визначати свої взаємні кордони» [34, с. 32]. Ясна річ, що така зверхність не могла припасти до вподоби ні українській, ні польській стороні конфлікту.

Доказом того, що у Львові А. Віллем продовжував висловлювати дуже схожі тези, можуть бути спогади Лева Ганкевича, записані ним після українсько-польських переговорів за участі А. Віллема 19 листопада 1918 р.: «Пан Віллем розпочав розмову з твердження, що Франція не визнала

Україну, і що він приїхав для того, щоб спробувати помирити поляків з «русинами». На це я зауважив що, крім Франції, ще Англія та Америка мають право висловитися. Потім я отримав відповідь: «Тут ні Англії, ні Америці нема чого говорити, а тільки пани Фош і Клемансо мають слово». Тоді я поставив питання, а як щодо Вільсона. Але я не можу процитувати тут відповідь пана Віллема, оскільки він попросив мене про це змовчати» [6]. Про здатність Л. Ганкевича зберігати таємниці можемо судити з того, як впевнено військовий комендант Тернополя стверджував, що А. Віллем обізвав В. Вільсона божевільним [8, арк. 6].

Підсумовуючи, можемо ствердити, що А. Віллем поводив себе зовсім не так, як належало б поводитися офіційному представникові такої поважної країни, як Франція. Всупереч даним йому інструкціям, він не лише активно втручався в українсько-польський конфлікт, але й дозволяв собі образливі висловлювання на адресу одного із очільників Антанти.

Тут вартує додати, що «14 пунктів» В. Вільсона із самого початку були програмою справедливою, але нереальною для втілення. Ідея самовизначення народів мала, безумовно, великий пропагандистський потенціал у боротьбі проти Центральних держав, але, водночас, послідовне втілення цього принципу в життя могло зашкодити інтересам як Франції, так і Англії. Тому на адресу В. Вільсона часто лунали звинувачення у наївності та недалекоглядності, а дехто дозволяв собі навіть відверто ляяти американського президента. Однак, подібні висловлювання з вуст офіційного французького делегата цілком могли спричинити дипломатичний скандал.

Незважаючи на свої помилки, А. Віллем все ж залишався французьким делегатом і, станом на початок грудня 1918 р., він перебував в українському арешті, тож його необхідно було звільнити. Перебуваючи під вартою у Тернополі, А. Віллем активно писав листи до представників української влади, протестуючи проти свого затримання і вимагаючи негайного звільнення. 4 грудня він написав листа до Державного секретаря зовнішніх справ ЗУНР Василя Панейка [7, арк. 4]. Не отримавши жодної відповіді, він 7 та 9 грудня надіслав ще два листи, на цей раз до Державного Секретаріату ЗУНР [7, арк. 4].

Останній з цих листів все ж таки подіяв на представників української влади, бо вже наступного дня, 10 грудня, військовий комендант Тернополя надіслав згадуване нами звернення до французького посла у Румунії [8]. У цьому листі він виклав своє бачення справи А. Віллема і попросив роз'яснити ситуацію, що склалася.

Нам достеменно невідомо, чи отримав французький посол цього листа. Ми також не знаємо, які саме дії здійснювало французьке представництво в Яссах для того, щоб віднайти та звільнити А. Віллема. Однак, причини для занепокоєння у них, однозначно, були. Як ми вже згадували вище, делегат повинен був повернутися до Ясс 28 листопада. Можливо, він повідомив начальство, що планує затриматися у Львові до 29 листопада, але навіть у такому випадку він мав би повернутися щонайпізніше 2 або 3 грудня. Починаючи з 4–5 грудня в Яссах мали би вже серйозно непокоїтися.

Як стверджують польські часописи, у середині грудня до Польщі приїхали два англійські офіцери, які направилися до Тернополя з метою пошуку А. Віллема [2]. Однак, їхня місія у Галичині залишає більше запитань, аніж відповідей. По-перше, хто направив їх на пошуки зниклого делегата? Якщо французьке посольство, то чому це англійські, а не французькі офіцери? По-друге, яким було їх завдання, і яким був результат цієї місії?

Безумовно, звільнити французького лейтенанта їм не вдалося. Однак, згодом в офіційних урядових телеграмах, у яких згадувався А. Віллем, з'явилося твердження про те, що станом на 15 грудня цей офіцер точно перебував в українській в'язниці [30]. Можливо, встановлення цього факту і було основним досягненням англійців.

2 січня 1919 р. до французького посольства в Румунії, яке на даний час знаходилося уже в Бухаресті, прийшла телеграма із Парижа. У ній йшлося про те, що, згідно з інформацією, надісланою французьким послом із Праги 26 грудня 1918 р., «лейтенант Віллен» (lieutenant Willaine) станом на 15 грудня перебував в ув'язненні у Тернополі [30]. Про цей факт, згідно з текстом телеграми, необхідно було повідомити генерала Поля Анрі, коменданта французької армії на Балканах та генерала Анрі Бертело, який, фактично, замінив генерала Франше д'Еспре, ставши головнокомандувачем дунайської армії.

Після отримання цієї депеші французьке посольство в Румунії розпочало активні дії, скеровані на звільнення А. Віллема. Ш. де Сен-Олер надіслав представникам ЗУНР у Тернополі листа, в якому вимагав звільнити французького офіцера, а також надав відповідні вказівки французькому розвіднику, який, власне, направляє до Тернополя [31].

6 січня 1919 р. Ш. де Сен-Олер, виконуючи наказ із Парижа, повідомив генерала А. Бертело про ситуацію, що склалася з А. Віллемом [31]. А. Бертело звернувся до іншого французького представника, імені якого нам, на жаль, не вдалося встановити, і попросив його, щоб той після свого приїзду до Одеси взяв справу звільнення А. Віллема під свою опіку [32].

Складається враження, що французьке посольство в Румунії активно зайнялося звільненням А. Віллема лише після того, як отримало телеграму з Парижа. Однак, цей офіцер зник ось уже місяць тому. Навряд чи французькі дипломати весь цей час сиділи склавши руки. Можливо, працівники посольства вважали місію А. Віллема невдалою, тому хотіли приховати факт його ув'язнення і розв'язати цю проблему власними силами, не привертаючи зайвої уваги. Коли ж звістка про цей інцидент дійшла до Парижа, їм таки довелося розпочати активніші дії.

Таким чином, до звільнення А. Віллема з української в'язниці доклалося дуже багато високопоставлених французьких чиновників. Але найдивовижніша деталь цієї історії – це відсутність будь-якого повідомлення про сам факт звільнення цього офіцера.

Польська преса, яка ще місяць тому побивалася за, начебто, розстріляним українцями А. Віллемом, тепер мовчала. Якби хвилювання польської громадськості дійсно було непідробним, то щасливе віднайдення французького делегата мало б викликати якісь радісні повідомлення у газетах. Скоріш за все, причиною цього мовчання стала відсутність симпатії до А. Віллема з боку поляків. Занепокоєння з приводу його ймовірного розстрілу спричинене всього лиш бажанням використати цей факт для дипломатичної боротьби проти українців.

Також нам не вдалося знайти жодного французького документа, в якому зазначалося би, що завдання із звільнення А. Віллема з українського арешту успішно виконано. Однак, зважаючи на гігантський обсяг французьких військових архівів, можна припустити, що цей документ просто ще не потрапив до рук дослідників.

У архівах історичної служби Міністерства оборони Франції нам вдалося відшукати папку із написом «Raport Willaime. Kiew-Galicie» [29], однак серед документів, які знаходилися у цій папці, немає жодного, підписаного чи написаного особисто А. Віллемом. Ця папка являє собою колекцію документів, як українських, так і польських, пов'язаних із подіями у Галичині у листопаді 1918 р. Навіть ті сторінки, які писані від руки, наприклад, список документів, вміщених у папці, були створені якоюсь іншою невідомою особою, у будь-якому разі почерк там зовсім інший, ніж почерк самого А. Віллема. Таким чином, окрім згаданого вище листа до Державного секретаріату ЗУНР, у нас немає жодного спогаду самого А. Віллема про його перебування у Галичині.

Подальша доля цього французького офіцера уже ніяким чином не пов'язана ні зі Східною Галичиною, ні з Польщею. Серед документів французької військової місії у Румунії нам вдалося знайти запис із таким заголовком: «Місія Анрі Віллема у Києві (24 січня 1919)» [33]. Очевидно, покинувши Київ 2 листопада 1918 р., цей французький офіцер туди ж і повернувся після свого звільнення у січні 1919 р.

Про те, що А. Віллем був більше пов'язаний із Києвом, аніж з Яссами, свідчить той факт, що, перебуваючи у тернопільській в'язниці, він вимагав надати йому можливість зв'язатися з французьким консулом у Києві, а не у Яссах. Крім того, у своїй розмові він мав намір використати «французький дипломатичний шифр» [7, арк. 4–4 зв.], отже цей офіцер дійсно працював у консульстві, якщо знав дипломатичні шифри.

Отож, звільнившись з українського полону, А. Віллем повернувся до Києва, де взяв участь у переговорах з представниками Директорії УНР. Метою цих переговорів було укладення договору, на підставі якого мала відбутися організація на території України антибільшовицького фронту. 27 лютого 1919 р. голова РНК УСРР Християн Раковський телеграфував до Парижа із Москви, що подібний договір вже підписаний між представниками французького уряду та Директорії УНР і що для виконання цього договору до генерального штабу армії УНР відправлено «colonel Vilain» («полковника Вілена») [18]. Чи особа, згадана у телеграмі, була саме тим французьким офіцером, який нас цікавить, ми, на жаль, не знаємо.

22 лютого 1919 р. Міністерство постачання Франції створило спеціальну місію, яка мала на меті організувати товарообмін між країнами Антанти та півднем Росії [19]. У проєкті створення цієї місії йшлося про те, що на півдні Росії зосереджені значні запаси продуктів харчування, які місцеве населення неспроможне спожити, а, водночас, там відчувається брак промислових товарів. Оскільки організація такого товарообміну була справою непростою, то до складу місії планувалося включити осіб, які вже мали певний досвід роботи у Росії, а дехто з них, як стверджувалося у проєкті, вже навіть перебував на території колишньої імперії [20]. Очолив місію «Commandant Willaime» («комендант Віллем») [19].

У вересні цього ж року полковник колишнього російського генштабу, а тепер інформатор французької армії Сходу звітував про становище на півдні Росії. Він, зокрема, зазначав, що місія під керівництвом «коменданта Віллема» змогла виміняти у росіян всього лише 2,5 тис. т кукурудзи [28].

Оскільки жодної іншої інформації про особу на ім'я «комендант Віллем» в документах не вказано, не можемо однозначно ствердити, що це той самий А. Віллем, який декілька місяців тому

перебував у Східній Галичині. Однак, вважаємо, що це дуже ймовірно, бо у французькій армії міг бути тільки один Willaime, досвідчений у спілкуванні з росіянами.

Докладніше простежити подальшу військову кар'єру А. Віллема дозволило б віднайдення у французьких військових архівах його особової справи. На жаль, у історичній службі Міністерства оборони Франції у Венсені цієї папки виявити не вдалося. Однак, ті документи, які все ж таки були виявлені, дозволили пролити світло на особу А. Віллема та його діяльність у Східній Галичині. Ґрунтовне дослідження біографії цього французького офіцера дало можливість глибше зрозуміти його уявлення про українців і поляків та про роль Франції у вирішенні конфлікту в Східній Галичині.

Таким чином, нам вдалося з'ясувати, що А. Віллем від 1916 р. перебував у складі військової місії у Москві, згодом у Києві. Він зміг вивчити російську та польську мови, що давало значну перевагу у веденні переговорів з місцевою владою. Однак, цьому французькому офіцерові був властивий французький імперіалістичний світогляд, згідно із яким, малі народи не мали права самостійно вирішувати свою долю, а повоєнне впорядкування Європи мало відбутися згідно із бажаннями Франції. Його зверхнє ставлення до українців і поляків закономірно викликало антипатію до нього і призвело до його ув'язнення у Тернополі взимку 1918 р. Після звільнення з-під арешту А. Віллем повернувся до Києва і продовжив свою роботу у складі французької місії в Україні, а згодом у Катеринодарі.

Зважаючи на те, що історія цього французького офіцера є дуже цікавою та непересічною, варто продовжувати дослідження його біографії, проливаючи світло на невідомі сторінки його життя.

Список використаних джерел

1. Відстань за маршрутом Львів (UA) – Яси (RO). URL: <http://della.com.ua/distance/?cities=5071,144688> (дата звернення 01.04.2017).
2. Лазарович М. Друга столиця ЗУНР // Незалежний культурологічний часопис «Ї». 2010. Число 63. URL: www.ji.lviv.ua/n63texts/lazarovych1.htm. (дата звернення 01.04.2017).
3. Литвин М. Листопадовий Здвиґ: українсько-польське воєнно-політичне протистояння у Львові 1–21 листопада 1918 року. URL: http://warhistory.ukrlife.org/6_08_3.html. (дата звернення 01.04.2017).
4. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919рр. Львів, 1998. С.261; Mroccka L. Spór o Galicję Wschodnią: 1914–1923. Kraków: Wydaw. Naukowe WSP, 1998. S.119–121.
5. Самсонов А. 19 февраля 1918 г. начался Ледовый поход Балтийского флота. URL: <http://topwar.ru/24399-19-fevralya-1918-g-nachalsya-ledovyy-pohod-baltiyskogo-flota.html>. (дата звернення 01.04.2017).
6. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87263 str. 226.
7. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87288 str. 4–5 odw.
8. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87288 str. 6–6 odw.
9. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87288 str. 7.
10. Centralne archiwum wojskowe (Warszawa). – zespól I.123.1: Armia gen. Hallera, teczka 3, strona 1.
11. De Laveaux L. Rola POW w przygotowaniu obrony Lwowa // Obrona Lwowa. Warszawa, 1991. T. 1. 1991. S. 304.
12. Głabiński S. Wspomnienia polityczne. Warszawa: «Placet», 2007. 136 s.
13. Głos Slaski. 1918, 30 listopada.
14. Kurier Warszawski. 1918, 21 grudnia.
15. Le Temps. 1919, le 27 février.
16. Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1918 listopad-grudzień. Warszawa: PISM, 2008. XLIV + 452 s.
17. Roja B. Legendy i fakty. Warszawa: nakł. Księgarni F. Hoesicka, 1931. 372 s.
18. Service historique de la Défense (Vincennes, Paris). – 7 N Etat-major de l'armée (1872–1940) carton 802 dossier 1 «Radio de Moscou, le 27 février 1919...».
19. Service historique de la Défense (Vincennes, Paris). – 7 N Etat-major de l'armée (1872–1940) carton 802 dossier 1 «Paris, le 27 fév 1919. Le Ministre des Affaires étrangères à Monsieur le Président du Conseil...».
20. SHD. – 7 N Etat-major de l'armée (1872–1940) carton 802 dossier 1 «Projet d'organisation d'une mission interalliée de ravitaillement en Russie méridionale».
21. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 538 dossier 1, «Etat du personnel de la mission militaire française en Russie passé à la mission militaire française en Roumanie à la date du 19 Déc. 1917/1-er janv.1918».
22. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 1, «Adresses».
23. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 1, «Etat nominatif des officiers et hommes de troupe restes à Kiew».
24. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 1, «Répartition du personnel de la mission militaire française en Ukraine».
25. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 2 «Fiche de renseignements Henry Willaime».
26. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 5, «Ordre pour la dislocation et le retour en France du groupe d'artillerie lourde de Moscou».
27. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 6, «Personnel restant à Kiew sous les ordres du lieutenant-colonel Paris».
28. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 184, doc № 184–4.
29. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 1.
30. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 5 «De Paris, reçu le 2 janvier 1919».
31. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 5 «Le ministre de France en Roumanie à Monsieur le général Bearthelot commandant de l'armée alliée du Danube».
32. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 5 «Monsieur le Général Commandant de 1-er groupement de D.I.»
33. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 795, dossier 5.
34. Sokolnicki M. Podróż do Jass w jesieni 1918 roku. Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski. Londyn-Nowy Jork, 1976. tom 10 (po wznowieniu). S. 25–51.

References

1. Vidstan' za marshrutom L'viv (UA) – Yassy (RO) [The distance along the route Lviv (UA) – Iasi (RO)]. URL: <http://della.com.ua/distance/?cities=5071,144688>.
2. Lazarovych M. Druha stolitsya ZUNR [The second capital of the ZUNR]. *Nezalezhnyy kul'turolohichnyy chasopys «Yi»*. 2010. Chyslo 63. URL: www.ji.lviv.ua/n63texts/lazarovych1.htm.
3. Lytvyn M. Lystopadovyy Zdvih: ukrayins'ko-pol's'ke voyenno-politychne protystoyannya u L'vovi 1–21 lystopada 1918 roku [November Zvyg: Ukrainian-Polish military-political confrontation in Lviv on November 1–21, 1918]. URL: http://warhistory.ukrlife.org/6_08_3.html.
4. Lytvyn M. *Ukrayins'ko-pol's'ka viyna 1918–1919rr.* [Ukrainian-Polish War 1918–1919]. L'viv, 1998. S.261; Mroczka L. *Spór o Galicję Wschodnią: 1914–1923*. Kraków: Wydaw. Naukowe WSP, 1998. S.119–121.
5. Samsonov A. 19 fevralya 1918 h. nachalsya Ledovyi pokhod Baltyskoho flota [On February 19, 1918, the Baltic Fleet's Ice Hike began]. URL: <https://topwar.ru/24399-19-fevralya-1918-g-nachalsya-ledovyy-pohod-baltiyskogo-flota.html>.
6. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87263 str. 226.
7. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87288 str. 4–5 odw.
8. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87288 str. 6–6 odw.
9. Biblioteka narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki, mf 87288 str. 7.
10. Centralne archiwum wojskowe (Warszawa). – zespól I.123.1: Armia gen. Hallera, teczka 3, strona 1.
11. De Laveaux L. Rola POW w przygotowaniu obrony Lwowa // *Obrona Lwowa*. Warszawa, 1991. T. 1. 1991. S. 304.
12. Głabiński S. Wspomnienia polityczne. Warszawa: «Placet», 2007. 136 s.
13. *Glos Slaski*. 1918, 30 listopada.
14. *Kurier Warszawski*. 1918, 21 grudnia.
15. *Le Temps*. 1919, le 27 février.
16. *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1918 listopad-grudzień*. Warszawa: PISM, 2008. XLIV + 452 s.
17. Roja B. *Legends i fakty*. Warszawa: nakł. Księgarni F. Hoesicka, 1931. 372 s.
18. Service historique de la Défense (Vincennes, Paris). – 7 N Etat-major de l'armée (1872–1940) carton 802 dossier 1 «Radio de Moscou, le 27 février 1919...».
19. Service historique de la Défense (Vincennes, Paris). – 7 N Etat-major de l'armée (1872–1940) carton 802 dossier 1 «Paris, le 27 fév 1919. Le Ministre des Affaires étrangères à Monsieur le Président du Conseil...».
20. SHD. – 7 N Etat-major de l'armée (1872–1940) carton 802 dossier 1 «Projet d'organisation d'une mission interalliée de ravitaillement en Russie méridionale».
21. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 538 dossier 1, «Etat du personnel de la mission militaire française en Russie passé à la mission militaire française en Roumanie à la date du 19 Déc. 1917/1-er janv.1918».
22. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 1, «Adresses».
23. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 1, «Etat nominatif des officiers et hommes de troupe restes à Kiew».
24. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 1, «Répartition du personnel de la mission militaire française en Ukraine».
25. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 2 «Fiche de renseignements Henry Willaime».
26. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 5, «Ordre pour la dislocation et le retour en France du groupe d'artillerie lourde de Moscou».
27. SHD. – 17 N: Missions militaires françaises (1914–1923), carton 588, dossier 6, «Personnel restant à Kiew sous les ordres du lieutenant-colonel Paris».
28. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 184, doc # 184-4.
29. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 1.
30. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 5 «De Paris, reçu le 2 janvier 1919».
31. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 5 «Le ministre de France en Roumanie à Monsieur le général Bearthelot commandant de l'armée alliée du Danube».
32. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 723, dossier 5 «Monsieur le Général Commandant de 1-er groupement de D.I.
33. SHD. – 20 N: Armées du front oriental (1914–1918), carton 795, dossier 5.
34. Sokolnicki M. *Podróż do Jass w jesieni 1918 roku. Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski*. Londyn-Nowy Jork, 1976. tom 10 (po wznowieniu). S. 25–51.

Ганна-Меланія Тычка

МИССИЯ АНРИ ВИЛЛЕМА В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЕ (НОЯБРЬ-ДЕКАБРЬ 1918 Г.)

Эта статья впервые в украинской историографии анализирует деятельность французского поручика Анри Виллема в Восточной Галичине в ноябре-декабре 1918 г. Освещаются результаты исследований его биографии, проведенных автором в французских и польских архивах. Статья призвана разъяснить неточности, связанные с личностью А. Виллема и обстоятельствами его визита во Львов, а также внести в научный оборот новые факты, связанные с жизнью и деятельностью этого французского офицера.

Ключевые слова: поручик Анри Виллем, Львов, Тернополь, Яссы, французская военная миссия.

Hanna-Melaniia Tychka

HENRY WILLAIME MISSION IN EASTERN HALYCHYNA (NOVEMBER-DECEMBER 1918)

This article as first in Ukrainian historiography examines the activities of the French lieutenant Henri Willaime in Eastern Halychyna in November-December 1918. We light up the research of his biography, wich the author conducted in French and Polish archives. The article aims to explain the inexactitudes related with the person of H. Willaime and circumstances of his visit to Lviv, as well as to introduce into the domain of science new facts about the life and work of this French officer.

Key words: lieutenant Henri Willaime, Lviv, Ternopil, Iasi, French military mission.